

TIMURIYLAR

DAVRI ME'MORCHILIGIDA

ALISHER NAVOIY IZLARI

Azizullah Aral

Temuriylar davri me'morchilik san'ati Islom me'morchiligining asosin tashkil etadi. Ushbu yodgorliklarining katta qismi turli davrlarda tabiiy ofatlar, mudhish urushlar yoxud johil va fanatik kishilar tomonidan vayron qilingan.

TIMURIYLAR

DAVRI ME'MORCHILIGIDA

ALISHER NAVOIY IZLARI

Annotatsiya:

Afg'onistondagi me'morchilik san'atining asosi temuriylar davri tarixi bilan chambarchas bog'liq. Bu davr me'morchiligi deganda qasrlar, panjaralar, sutunlar, darvozalar, saroylar, sardobalar, masjidlar, ko'priklar, minoralar, rabotlar, qadamjolar, maqbaralar kabi qator obidalarni tilga olish mumkin. Mamlakat tarixida temuriylar uslubi nomi bilan mashhur bo'lgan temuriylar davri yodgorliklarining katta qismi turli davrlarda tabiiy ofatlar, mudhish urushlar yoxud johil va fanatik kimsalar tomonidan vayron qilingan.

Afg'oniston va Eronning turli hududlarida bunyod etilgan me'morchiliklar temuriylar uslubida qurilgan bo'lib, temuriylar davri islom me'morchiligining eng mashhur davrlari hisoblanadi. Temuriylar davri me'morchiligidagi Alisher Navoiy izlari xususida ushbu maqolada bugunga qadar tilga olingan va ayrim sabablarga ko'ra tilga olinmay qolgan me'morchiliklar xususida qisqacha to'xtalib o'tmoqchiman.

Tayanch so'zlar:

Amir Alisher Navoiy, Me'morchilik, Temuriylar, Uslub, Obida, Qadimiy, San'at.

Kirish:

Ne-ne mudhish voqeа-hodisalarni boshdan kechirib kelayotgan bugungi Afg'oniston jug'rofiyasida ko'p asrlar davomida kuzatilgan buyuk shon-shuhrat hokum surgan, ayni paytda bu zamin tarixiy va qadimiy obidalarini o'z bag'rida avaylab asrabkelmoqda. Afg'oniston tarixida temuriylar uslubida turli davrlarda podshohlar va vazirlar tomonidan yaratilgan eng qimmatli me'moriy asarlarning biz

guvohi bo'lib turgan katta qismida buyuk mutafakkir Alisher Navoiy izlari mujassamlashgan.

Ma'lumki Navoiy o'z davrining eng adolatparvar, bilimdon va san'at sevar donishmaandi sifatida bashariyat tarixida o'chmas iz qoldirdi. Uning xizmati davrida allomalar, adiblar, naqqosh, xattot va me'morlar yetishib chiqdi, shuningdek uning davrida tahsinga sazovor qurulish ishlari amalga oshirildi.

Ta'kidlash joizki, bir maqola hajmida Amir Alisher Navoiyning barcha me'moriy faoliyatlari haqida to'liq so'z yuritish mumkin emas, shu bois bu davr sivilizatsiyasining ayrimlari xususida muxtasar to'xtalib o'tamiz.

Amir Alisher Navoiy ijtimoiy xayriya sohasida muhim xizmatlar ko'rsatgan va jamoat binolarini qurush muhimligiga urg'u bergan fidoiy inson. Uning xalq farovonligi yo'lida bunyod etgan ko'p sonli binolar, jumladan, masjid, xonaqo, maktab, hammom, kutubxona, shifoxona, mehmonxona, sardoba, karvonsaro, ko'prik va hokazolar ro'yxati bu da'veni tasdiqlovchi asosiy dalildir. "Shoh istilolari" kitobi muallifi Amin Hiraviy ta'biri bilan aytganda, Navoiy faoliyati asosida "Xurosonning sahro-u dashtlari va shahr-u qishloqlarida bunyod etilgan masjidlar, madrasalar, karvosaroylar, bog'lar, ziyoratgohlar qurldiki, qalam tili uni tasvirlashga ojizdir". (<https://fa.wikipedia.org/wiki>)

Alisher Navoiy asos solgan eng mashhur tarixiy yodgorliklar qatorida Herotdag'i "Exlosiya o'quv majmuasi", Neyshaburdagi "Attor maqbarasi", Hirotdagi "Amir Alisher Navoiy kutubxonasi", yana shu yerdagi "Abdulrahmon Jomiy maqbarasi", Mashhaddagi "Gilos buloq suv yo'li", "Shoh Qosim qabri", "Anvor Turbat Jomi", Mashhaddagi "Imom Rizo ziyoratgohi ayvoni", "Sangi Bo'st karvonsaroyi", "Tarshiz masjidi", "Esfarin raboti", "Chenoron raboti", Hirotdagi "Qirq qiz karvonsaroy va hammomi", Mashhaddagi "Bandi Turuq", "Bobo Kamol Hiro ko'prigi", "Hirot Fanohiya madrasasi", "Saraxs masjidi", "Sarpul G'isht ko'prigi", Mazori Sharifdag'i "Hazrat Ali qadamjolari", "Oqina Sardobasi", Balkhdagi "Nahri Shohiy", Andxuidagi "Bobo Vali havuzi" va boshqalarga ishora qilish mumkin.

Dastlab qo'yidagi, endilikda e'tirof etilayotgan Alisher Navoiy tashabbusi yoki bo'yrug'i yoxud ishtiroki asosida qurulgan va hozirgi kunda Afg'oniston hududida mavjud bo'lган, beshta obida (Oqina sardobasi, Bobo Vali havuzi, Sarbul g'isht ko'prigi, Hazrati Ali maqbarasi va Nahri Shohiy kanali) xususida muxtasar to'xtalib o'tamiz.

Oqina Sardobasi:

“Oqina Sardobasi” Afg'onistonning Foryob viloyati Andxui tuman markazidan taxminan 20 km uzoqlikda Turkmaniston chegarasiga yaqin joylashgan tarixiy usti yopiq hovuz. So'nggi besh asr davomida turli tabiiy ofatlar va urushlar tufayli mazkur Sardoba kamida besh marta vayron bo'lган va har gal qayta tiklangan. Andxui cho'larida ichimlik suvi yetishmasligi bois Alisher Navoiy bu Sardobani qurgan. Sardoba qish faslida qor-yomg'ir suvlaridan tabiyi ravishda to'lib, butun yil davomida Amudaryoning ikki qirg'og'idagi savdo karvonlari, dehqon va cho'ponlarga suv berib turgan. Pishiq g'ishtdan qurilgan bu Sardoba chuqurligi 16 metr, gumbaz balandligi ham yer yuzasidan 16 metr (Sadoba sathidan qumbaziga qadar 32 metr), suv kosasining kengligi esa 10 metrdan iborat.

Bobo Vali hovuzi:

Bu hovuz ham Andxui tumanida joylashgan. Oqina sadobasi bilan Bobo Vali havuzi o'rtaqidagi masofa 25 kilometr atrofida. Bobo vali havzi shahar markaziga yaqin Bobo Vali ziyoratgohi majmuasi hovlisida joylashgan bo'lib, majmua o'z ichiga madrasa, masjid, ziyoratgoh, havuz, quduq va bir qator hujralarni qamrab oladi. Havuzning hozirgi ko'rinishi 21x21 metr, chuqurligi 6 metr va suv hajmi 3380 kub mter dan iborat.

Sarpul G'isht ko'prigi:

Temuriylar madaniyati davridan hozirga qadar saqlanib qolgan bu tarixiy ko'prik shaharning ikki tomonini bir-biriga bog'lab turuvchi aloqa ko'prigi sifatida mashhur. Uning tarixiga nazar tashlansa, ushbu G'isht ko'prik qurilgan kundan boshlab daryoning ikki qirg'og'idagi uylar Sar-e-Pul (ko'prik usti) deb atala

boshlangan. Keyinchalik daryo sohillaridagi hudud Sarpul nomini oziga oladi. Bu hududning eski oti “Anbir” yoki Qadimgi Anbir bo’lgan. Hozir Afg’onistonning shimoliy qismidagi Javzijon viloyati bilan tutash bu hudud Sarpul viloyati deb ataladi.

Manbalarda takidlanishcha Alisher Navoiy tashabbusi bilan vijudga kelgan usbu ko’prik qurilishda ganj shirasi, ohak va somon kuli uzoq muddat birga qorilib, kattaligi 24 ga 24 santimetr va qalinligi 5 santimetr bo’lgan pishiq g’ishtga ishlatilgan. Bunday usulda qurilgan ko’priklar suv zarbi, yuk zarbi va zilzila zARBIGA ancha chidamli bo’lgan.

Hazrati Ali maqbarasi:

Balx viloyati markazi Mazori Shahrifda joylashgan Hazrati Aliga nisbat beriladigan maqbara majmuasi Amir Alisher Navoiy tomonidan qurilgan.

Rivoyatlardan birida aytishicha, 1454-yil Sulton Husayn Boyqaroning akasi Amir Boyqaro Balxda hukmronlik qilgan davrda Boyazid Bastomiy avlodidan bo’lgan Shamsuddin Muhammad Hindistonning Multon kutubxonasidan Sulton Sanjar davrini tasvirlagan tarixni qo’lga kiritadi, unda Balxning o’sha zamon dostoniga aylangan (Hazrat Aliga nisbat berilgan qabr) hikoya qilingan bo’ladi. Shamsuddin Muhammad o’sha bitikni Boyqaro mirzoga beradi. Shundan so’ng bu masala qayta o’rganilib, tekshrilib chiqilganidan keyin Sulton Husayn Boyqaro u yerda gumbaz va hovli qurushni Alisher Navoiyga topshiradi. Navoiy bu ishga Hirot, Samarg’and, Buxoro va Balx ustakor me’morlarini jalgan etadi. Ko’p o’tmay maqbara tiklanadi va uning atrofi devol bilan o’rab olinadi. Vaqt o’tishi bilan u yerda imoratlar qurulib, bozor vijudga keladi. Sulton Husayn amri bilan Hirotdan yuz oila ko’chirilib bu yerga olib kelinadi. Navoiy maqbara atrofida paydo bo’lgan Shahar aholisining ichimlik suvgaga bo’lgan ehtiyojlarini bartaraf etish maqsadida kanal nahar qazib suv keltiradi. Sulton Husayn Boyqaroning xizmatlari uchun kanalga “Nahri Shohiy” (Shoh angori) deb nom beradi. Shundan so’ng shahar kengayib, hazirgi Mazori Sharif shahri vijudga kela boshlaydi.

Mazori Sharifdagi (Hazrati Aliga nisbat berilgan maqbara majmuasi) xalq orasida “Ravzah” yoki “Ali ziyoratgohi” deb ham ataladi. Ushbu majmua texnik va qurilish nuqtai nazaridan turli imkoniyatlarga ega bo’lib, unda 21 ta hujra, 8 darvozali bog’, 5 eshikli hovli, shuningdek madrasa, kutubxona, tahoratxona, masjid va muzey mavjud.

Hajda nahar (O’n sakkiz anhor):

“Hajda nahar” daryosi “Bobo tog’i” ning shimoliy yonbag’ridan boshladigan “Balxbob” daryosining davomi bo’lib, u Mazori Sharif va tarixiy Balx tumani atrofidagi yerlarni sug‘orib, shahrining janubi-g‘arbidan Aqcha tumanigacha yetib boradi.

Balxbob daryosining boshqa daryolar suvidan farqi uning suvi shirinligi va shaffofligidadir. Daryoning uzunligi taxminan 350 km bo’lib, Mazori Sharifga kiraverishda o’n sakkizta irmoqqa bo’linadi. Ayrim revoyatlarga ko’ra, Alisher Navoiy Hazrati Ali qadamjolariga asos solganda u yerga suv olib kelish maqsadida ushbu daryoni to’sib o’n sakkiz bo’linga bo’lib, ham Mazori Sharif hamda tevarak atrofni suv bilan ta’milagan.

Boshqa bir rivoyatga ko’ra Alisher Navoiy, Olloh-Taolonning ming bir nomi bilan teng ming bir xayr-ehson qurilishlarini amalga oshirishga ahd qolgan, ammo shu jumladan faqat 366 tasidan manbalarda ot tutiladi. Shulardan 90 tasi rabot, qolgani esa madrasa, xonaqo, ko’prik, masjid va hovuzlardir.

Yana bir rivoyatga ko’ra Navoiy tuzgan 52 ta quduq va 9 ta hammomdan tashqari 16 ta ko’prik ham qurgan, ana shu 16 ko’prikdan biri haligacha qad ko’tarib turgan Sarpulning “G’sht ko’prigi” dir.

Endi hazrat Alisher Navoiy iz qoldirgan boshqa bir qator muhim temuriylar davri inshaotlariga qisqacha nazar tashlab o’tamiz.

Hirot “Ixlosiya” majmuasi:

Yuqorida aytib o'tganimizdek, Hirot Ixlosiya majmuasi Temuriylar davridagi binolardan biri bo'lib, Alisher Navoiy tomonidan Hirot shahridagi Injil daryosi bo'yida Navoiyning o'z shaxsiy hisobidan qurilgan, xonaqo, madrasa, shifoxona va diniy muassasa majmuasidir. Bu xayriya majmuasi minglab talabalar uchun ilm-ma'rifat, san'at va madaniyat o'chig'I bo'lган. Bu yerda tahsil olgan talabalar mintaqaning turli joylariga borib mudarrislik qilishgan. Ixlosiyaning barcha xarajatlari esa Navoiy tomonidan qoplangan. U erdag'i talaba- ustozlarning oziq-ovqat, kiyim-kechak va boshqa ehtiyojlari Navoiy zimmasida bo'lган. Ming afsuski bugungi kunda Ixlosiya majmuasidan hech qanday nishana qolmagan. (Fikriy Saljuqiy, 48-sahifa)

Abu Al-Valid qabri:

Bu qabr Abu Lulida Ahmad ibn Abi Ruja Azdoniy Heraviyning qubbali qabri deb ataldi va hozirgacha obod qolgan binolardan biri. Bu qabr XV asr me'morchiligining durdona namunasi hisoblanadi. Navoiy ushbu binonga yonma-yon shimol tomonda bir jamoatxona qurban, hozir uning o'zi ham shu hududda dafn etilgan.

Abu Al-Valid (Azadoniy) nomi bilan mashhur bo'lган Ahmad ibn Abu Ruja islom ilmi, hadis va tasavvuf olamining ulug' zotlaridan biri bo'lган. Azadoniy dafn etilgan juda katta ayvonga ega qubbali qabr, Hirot temuriylar maktabi uslubida Alisher Navoiy sa'y-harakatlari bilan tiklangan.

Mir Abdulvohid Shahid maqbarasi:

Qabr eski Hirot shahrining janubida joylashgan Firuzobod qishlog'ida bo'lib, u birinchi marta 941-yilda shayx Abu Nasr tomonidan qurilgan. Ammo undan taxminan 565 yil vaqt o'tishi bilan vayronaga aylangan. Keyin 1489 yili ushbu buzuq maqbara Amir Alisher Navoiy sa'y-harakati bilan temuriylar me'morchiligi uslubida bunyod etilib devorlari ganjlangan va ajoyib naqishlar chizilgan.

Mavlono Abdulrahmon Jomiy qabri:

Mavlono Abdulrahmon Jomiy XV asrning eng mashhur adibi, sufiy va daholaridan biri. U 1478- yil foniy dunyo bilan xayrlashdi va uning jasadi Hirotda tuproqqa topshirildi. Shayboniy va Safaviylar qo'shinlari bosqinidan butunlay vayron bo'lgan Jomiy qabri Alisher Navoiy farmoni bilan Hirot temuriylar me'morchiligi uslubida qayta tiklandi. 1950-yillarda Muhammad Zohirshoh hukumronligi davrida Hirot hokimi Abdullaxon Malikyorr tashabbusi bilan qabrga ayvon solindi, baland minoralar tiklandi va maqbara yonida masjid quzdirdi.

Tuz saroyi (Namakdon):

Hirot Gozargohida joylashgan bu bino tashqaridan 12 burjak, ichkaridan esa 8 burjak qilib qurilgan. Ushbu muhtasham tarixiy yodgorlikka Navoiy ko'rsatmasi asosida asos solingan. Navoiy vazirlikdan maqomidan iste'foga bergenidan so'ng bu yerda do'stlar bilan muloqot qilishgan va xalq shu yerga kelib Navoiy hazratlarini ziyorat qilishgan. Uzoq yillar davomida katta shikast yetgan "Tuz saroy" 2008- yilda Og'a Xon jamg'armasi yordami asosida afg'onistonlik me'morlar tomonidan qayta'mirlandi.

Bu hayratlanarli obida Hirotning temuriylar davri yorqin namoyandası Amir Alisher Navoiy yodgorligi deb nom olgan. Tarixchilarining yozishicha, ushbu bog'da hozrgi "Namakdon"ga o'xshash boshqa bir bino ham bor bo'lgan. Boshqacha aytganda ayni bog'da qo'shaloq Namakdon mavjud bo'lgan. Ammo bundan chamasi taxminan yuz yillar muqaddam birinchi ya'ni pastki yoki g'arbiy Namakdon (Tuz saroy), vayron bo'lgan. Hozir mavjud kkinchi Namakdon esa yuqori yoki sharqiy Tuz saroy deb atalgan.

Bu Tuz saroyi Navoiy tomonidan shoirlar, yozuvchilar, xattotlar, rassomlar o'ymakorlar va boshqa mehmonlarini qabul qilish, uchrashuvlar o'tkazish badiiy va madaniy maslahatlar olib borish maqsadida qurilgan. Ayrim manbalarda bu tarixiy joy "Uy" deb ham ataladi.

Zarnegor uyi:

Zarnegar uyi Hirot temuriylarining yorqin davri yodgorliklaridan biri bo‘lib, u Sulton Husayn Boyqaro davrida Amir Alisher Navoiy sa’y-harakatlari bilan 1484-yilda Hirot piri Xo’ja Abdulloh Ansoriy qabri yonida qurilgan. O‘sha davr rassomlari ushbu uyni bezashda gumbaz ichidagi rasmlar va naqshlarda tilla suvi va ko‘k rangli buyoqdan foydalangan. Maxsus rassom tomonidan qoldirgan bu katta yodgorlik shu bois ham Zarnegar uyi deb ataladi. Bu muhtasham qasr aylana gumbaz shaklida qurilgan bo‘lib, uning shimol tomonidagi baland ochiq ayvon binoning kirish eshigi hisoblanib.

Ziyoratgoh masjidi:

Hirot viloyati Guzara tumani g’arbida hozirgacha saqlanib qolgan ayvon va minora Ziyoratgoh masjidining azamatini namoyon qilib turibdi.

Ziyoratgoh masjidi Temuriylar davrining ulug‘vor masjidlaridan biri bo‘lib, u Sulton Husayn Boyqaro davrida 1484-yilda qurilgan. Ziyoratgoh masjidi Hirot viloyatida “Hirot masjidi” dan keyin ikkinchi yirik masjid hisoblanadi.

To’rt gektar maydonni egallagan masjid to’rtta katta ayvon va bir nechata kichik ayvonlardan iborat. 36,85 metr balandlikka ko‘tarilgan bu minoralarning o‘rta qismi chiroyli naqsh va rang-barang koshinlar bilan bezatilgan. Gumbaz va ayvonlari esa pishiq g’ishtdan qurilgan. Masjid ichkarisidagi ayvonning uchinchi qatorida jozibali zangori va oq koshinlarga iboralar yozilgan. Masjidning hovlisi to’rt burchak bo‘lib, unda pishiq g’ishtdan chiroyli hovuz yasalgan. Binoning to’rt tomonida to’rtta darvozasi bor. Bu yerda asrlar davomida kishilar diniy bilim olishgan.

G’ordarvaz qishlog’idagi suv ombori:

Hirot shahrining markaziy qismidagi bu ko‘lmak, bugungacha Amir Alisher Navoiy ko‘li nomi bilan mashhur bo‘lib kelmoqda.

Katta masjid va xonaqo:

Dor ush-Shifo nomi bilan ham mashhur bo'lgan bu qasr Injil daryosi bo'yida Amirning shaxsiy uyi va hammomi yaqinida qurilgan. 1465- yilda qurib bitirilgan bu masjid va Ixlosiya xonaqosi gumbazining bir qismi hamda unga qo'shimcha binolar Safaviylar tomonidan vayron qilingan.

O'n Minora Xonaqosi:

Hirotning janubi-g'arbida, O'n minora yaqinida deyarli unutilib yuborilgan Shayx Sadriddin Armaniy xonaqosi joylashgan. Tarixchi marhum Fikriy Saljuqiyning yozishicha, Shayx Sadriddinning hayoti va faoliyati Sulton Husayn Boyqaro hukmronligining so'nggi o'n yillik davri bilan dog'liq.

Ammo A. Jomiy islom mujohidlari ro'yxatida Shayx Sadriddin Armaniydan ot tutmaydi. Biroq, tarixiy va me'moriy ma'lumotlardan kelib chiqqan holda, bu xonaqo Abu Said davrida (1469) qurilgan deb taxmin qilinadi. Alisher Navoiy arman mahallasida uning xonaqosini qurgan va bu yer so'fiylar yig'iladigan joy bo'lgan. O'n Minora (dah minor) qabristoni yonida Shayx Sadriddin qabri mavjud.

Xoja Abu Nasr Porso qabri va masjidi:

Abu Nasr Porso masjidi Balx viloyatidagi temuriylar davrining buyuk yodgorliklaridan biridir. Bu masjid Alisher Navoiy buyrug'i bilan Abu Nasr Porso qabri yonida sakkiz burchak ko'rinishida qurulgan. Vaqt o'tishi bilan masjid tomining vayron bo'lgan qismlari 1569-yili Abdul Mo'minxon tomonidan qayta ta'mirlanib, masjidga yangi bezaklar qo'shilgan.

Abu Nasr Porso masjidi kuvadrat ko'rinishda bo'lib, masjid uchta kirish eshik, toqchalar, kichik dumaloq va yo'l-yo'l ustunlardan iborat. Gumbazning firuza rangi, o'ymakorlik qilingan yog'och eshiklar va panjarali derazalar masjid ko'rkiga ko'r qo'shib turibdi.

Attor Neyshaburiy qabri:

Attor Neyshaburiy maqbarasi Temuriylar davrida XV asrda Amir Alisher Navoiy tomonidan Neyshaburiy qabri ustiga qurilgan tarixiy bino. Maqbara 1970-yillarda Ikkinchı Pahlaviy davrida qayta ta'mirlangan. Attor qabri Ironning hozirgi Neyshaburdagi Erfon ko'chasida joylashgan.

Maqbaraning hozirgi binosi sakkiz burchakli, to'rt eshikli, koshinkor gumbazli, tashqarisida to'rtta koshinkor ayvon, o'rtada Attor qabri, balandligi 3 metr bo'lgan sakkiz qismli ustun joylashgan.

Attor, nomidan ko'rinib turibdiki, Neyshaburda uning attarlik do'koni bo'lgan. U mo'g'ullarning Neyshaburga bosqinida o'ldirilgan. Attor Eronning tasavvuf sohasida yuksak mavqega ega bo'lgan mashhur shoirlaridandir.

Hazrati Rizoning antiqa ayvoni:

Bu ayvонни Amir Alisher Navoiy qurdirgan bo'lib, uning tashqi ko'rinishi koshinli, ayvon ichi oltin g'ishtlar bilan bezatilgan. Ayvon eshigining tepasi, o'ng va so'l poyalariga "Maryam" suvрasi yozilgan va bo'sh joylariga sariq koshi bilan Ko'fiy xatida Yosin suvрasi tushirilgan. Yozuvlarning zamon o'tishi bilan o'rtadan ketgan qismi 1654- yilda Muhammad Rizo Emomiy Esfahoniy tomonidan muqarrar ravishda yangilangan.

Tarixchi olim Muhammad Aslam Afzaliy "Temuriylar davrida Hirot" nomli asarida ushbu ayvon xususida shunday yozadi: "Ayvon asoschisi Amir Alisher Navoiy hamda asl xattot nomi qayta ta'mirlash jarayonida o'rtadan olib ketilgan.

Mashhad Xiyobon suvi:

Bu suvning manbaini "Olcha bulog'i" deb ataladigan "Gulsab" bulog'i tashkil etadi va buloq ariq suvi Xiyobon arig'i deb nomlanadi. Bu buloq Hazor Masjed tog' shoxchalaridan birining etakida joylashgan bo'lib, Mashhad tekisligining shimoliga qadar cho'zilgan.

Bo'st Tosh raboti:

Amir Alisher Navoiyning Xurosondagi xayriya binolaridan biri bo'lib, Mashhadning sharqiy qismida, Mashhaddan Tehronga va Mashhaddan Hirotg'a boradigan asosiy yo'lida bo'yida joylashgan.

Dizobod Robati:

Dizobod qishlog'i Mashhaddan o'n ikki chaqirim janubda joylashgan bo'lib, Alisher Navoiyning muhim vaqflaridan biri hisoblanadi. G'ishtdan qurilgan Dizobod raboti hamon qad ko'tarib turibdi.

Tarq qishlog'i G'isht to'g'oni:

Bu to'g'on ham Amir Alisher Navoiyning xayriya inshaotlaridan biri bo'lib, "Oston-i Quds Razaviy" tomonidan qadimgi yodgorliklardan biri sifatida ro'yxatga olingan.

Amir Qosim al-Anvar Tabriziy maqbarasi:

Bu maqbara ham Amir Alisher Navoiy tomonidan Eronning Langar-i Jom qishlog'ida g'ishtli gumbaz shaklida qurilgan antiqa bino.

Said Abdulloh ibn Moviya maqbarsi:

Usbu tarixiy buyuk va mustahkan bino Navoiy zamonida qayta tiklangan. Unda Kamoluddin Behzod uslubidagi naqishlar va xattatliklar ko'zga tashlanadi.

Hirot masjidi:

Amir Alishir Navaiy temuriylar davri yodgorliklarining aksariyat qismini ta'mirlashda faol qatnashgan. Jumladan Hirot tarixiy masjidi ham 1498-yili Navoiy tomonidan ta'mirlangan. Bu bino ajoyib va mustahkam gumbazga ega bo'lib, unda Behzod uslubidagi rasmlarni ko'rish mumkin.

Xoja Mirk nomi bilan mashhur Said Ruhulloh masjidning koshinlash ishlariga qatnashgan. Koshinlar va bezaklar keyingi yillargacha saqlanib qolgan. Koshindagi yozuvlar Amir Alisher Navoiy bitig'i nomi bilan mashhur.

Temuriylar davri me'morchilik uslubining o'ziga xos jihatlarini:

- Binolar ayniqsa masjid va ziyoratgohlarning balandligi,
- Ayvonlar va eshiklarning yuqoriligi,
- Silindrsimon gumbaz ustunlarining balandligi,
- Binolarning ichki va tashqi ko'rinishidagi chiroyli bezaklar,
- Ikki qavatli gumbazlar,
- Moviy va oltin ranglardan ko'proq foydalanish,
- Olti burchakli va etti rangli mozaik (koshin)larni ishlatish,
- Gumbaz poydevori yonida kichik minoralar qurilishi,

Xulosa

Tadqiqotlarga ko'ra, Sulton Husayn Boyqaroning danishmand vaziri Amir Alisher Navoiy ilm-fan, adabiyot, madaniyat-ma'rifat bilan yonma-yon, me'morlik, san'at va inshootga ham beqiyos e'tibor qaratgan. Afg'oniston tarixida temuriylar uslubi nomi bilan mashhur bo'lган me'morchilik va binokorlikda Alisher Navoiy izlari alohida ajralib turadi. Navoiyning qurilish, restavratsiya va me'morchilik uslubiga oid barcha ishlarini o'rganadigan bo'lsak, bir maqola doirasida so'z yuritish nomumkin. Uning Hirot, Balx, Foryob, sarpul, Mashhad, Neyshabur, Samarqand va boshqa bir qator joylarda asos solgan eng mashhur tarixiy yodgorliklaridan: Exlosiya o'quv majmuasi, Oqina Sardobasi, Bobo Vali havuzi, Sarpul G'isht ko'prigi, Hazrat Ali qadamjolari, Nahri Shohiy Attor maqbarasi, Amir Alisher Navoiy kutubxonasi, Abdulrahmon Jomiy maqbarasi, Gilos buloq suv yo'li, Shoh Qosim qabri, Anvor-i Turbat Jom, Imom Rizo ziyoratgohi ayvoni, Sangi Bo'st karvonsaroyi, Tarshiz masjidi, Esfarin raboti, Chenoron raboti, Qirq qiz karvonsaroy va hammomi, Bandi Turuq, Bobo Kamol ko'prigi, Fanohiya madrasasi, Saraxs masjidi, Sarpul G'isht ko'prigi, Hazrat Ali qadamjolari, Oqina Sardobasi, Nahri Shohiy va boshqalar xususida muxtasar to'xtalib otish bilan kifayalandik.

Takliflar:

1. O'zbekiston respublikasi yetakchiligidagi Mir Alisher Navoiy xalqaro institutini tashkil etish va uning shu'balarini boshqa o'lkalarda ochish.
2. Ozbekiston respublikasi Madaniyat vazirligi, Fanlar akademiyasi, Toshkent Davlat O'zbek tili va adabiyoti universiteti, Alisher Navoiy jamg'armasi, Arxeologiya tadqiqot markazi hamkorligida Temuriylar davri me'morchiligidagi Alisher Navoiy izlarini o'rghanish xususida O'zbekiston va qo'shni o'lkalarda ilmiy anjumanlar o'tkazish.
3. Temuriylar davri me'morchilik uslublaridan bugungi O'zbek me'morchiligidagi foydalanish va sekin-asta uni jahoniy qilish.

Adabiyotlar:

- 1- Afzali, Muhammad Aslam, "Temuriylar davrida Hirot", Hirot. 2011
- 2- Fikri, Saljuqiy "Qadimgi Hirot tarixining bir qismi", Hirot jurnali, 1- va 2- soni. 1984
- 3- Abdulloh, Korgar, "Amir Nizamuddin Alisher Navoiy", Al-Azhar nashrlari, Peshovar. 2004
- 4- Ayomuddin, Ajmal, "Hirot viloyati tarixiy yodgorliklari tadqiqoti", Hirot, 2008
- 5- Jaloliddin, Sediqiy, "Temuriylar davridagi me'morchilik", San'at jurnali, 34-son, Kobul. 1968
- 6- Fikri, Saljuqiy, "Amir Alisher Navoiy" Oryono jurnali, Kobul 1946
- 7- Asiluddin, Vaez Heraviy, "Hirot ziyoratgohlari haqida risola", Hirot. 2007
- 8- Xayr Muhammad, Xayrzoda, "Hirot viloyatining tarixiy yodgorliklari tadqiqoti", Kobul. 2007
9. Bahouddin, Teymuriy, "Hirotning tarixiy qabrlari va yodgorliklari", Peshovar, 1998
- 10-, Najib Ahmad, Siddiqiy, "Afg'oniston islom davri tarixiy yodgorliklari" Kobul. 1397
11. <https://fa.wikipedia.org/wiki>
12. <http://www.baborshah.com>
13. <https://uz.wikipedia.org>

